

світових ринках [5, с.23]. Тож, саме університети повинні стати осередками збереження і розвитку історико-економічної науки в Україні.

Список використаних джерел

1. Белополюский Н. К вопросу о развитии цивилизации как органического единства человечества и окружающего мира // Журнал Европейской экономики. Т.5 (№1) март 2006.- Тернопольский гос. эк. у-т.
2. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська ; [пер з польськ. та англ. В. Склокіна]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
3. Корнійчук Л.Я. Що день прийдешній нам готує? (план чи ринок) // Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ.- №32.- 2013.- С. 238-246.
4. Лавриненко В.М. Історизація економічної історії та економічної теорії // Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку: зб матеріалів Всеукр. Круглого столу; 10 листоп. 2016 р. – К.: КНЕУ, 2016. – С. 106-111.
5. Павленко А.Ф. Тенденції розвитку та забезпечення якості вищої освіти / А.Ф. Павленко // Вища освіта: шляхи розвитку та забезпечення якості. – К.: КНЕУ, 2010. – С.24-40.
6. https://pidruchniki.com/1796060241110/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki

Гордіца Кароліна Адольфівна

*к.е.н., науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

**ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ
СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА У ХІХ-ХХ СТ.**

Історико-економічні дослідження мають виняткове значення для розвитку як фундаментальної, так і прикладної економічної науки, дозволяючи не лише виявляти тенденції та

чинники розвитку господарства, але й використовувати елементи історичного досвіду при розробленні стратегії й тактики економічних реформ. Зокрема, вивчення досвіду структурних реформ і взаємовпливу відповідних змін у господарстві України та характеру її участі у міжнародному поділі праці є корисним для програмування якісних перетворень у галузевій структурі сучасної української економіки, що відповідають актуальним запитам світового економічного поступу і забезпечують повноцінну та економічно вигідну реалізацію інтеграційного потенціалу нашої країни.

Історична траєкторія формування структури вітчизняної економіки, що визначила її місце в системі світового ринку, була закладена в період індустріальних перетворень другої половини XIX ст. До цього часу у структурі українського господарства домінували галузі, пов'язані з виробництвом і переробкою аграрної продукції, важка промисловість і машинобудування знаходились на низькому технологічному рівні. Селянська реформа 1861 р. створила інституційні передумови переходу до капіталістичного виробництва в усіх галузях; поряд із тим, потужним чинником структурних змін в економіці стало зростання світового попиту на хліб та цукор.

Переслідуючи фіскальні інтереси поповнення золотого запасу казни, уряд проводив активну політику стимулювання експорту хліба, що сприяло швидкому розвитку торгового зернового господарства. Упродовж 1886-90 рр. обсяг вивозу зерна збільшився, порівняно з періодом 1881-85 рр., на 36% – з 269,1 млн. пуд. до 367,9 млн.. Разом із тим наростали диспропорції у структурі посівів: на українських землях зерновим хлібам належало 90% орних площ, і їхній розмір невпинно збільшувався як шляхом підняття цілини, так і за рахунок скорочення площі луків і вигонів. Це негативно позначилось на розвитку тваринництва і зумовило виснаження ресурсів аграрного виробництва.

Заходи протекціоністської політики держави щодо цукрової промисловості, такі як повернення акцизу, виплата премій за експорт цукру, введення нормування цукрового виробництва тощо, загалом сприяли прискореному розвитку і технічному переозброєнню галузі, завдяки чому виробництво

цукру збільшилося з 2 млн. у 1862/63 р. до 207 млн. пудів 153 у 1890/91 р. Нарощування експорту цукру перетворило його на продукт повсякденного вжитку у країнах-імпортерах, проте для споживачів України, де вироблялась основна його маса, він залишався предметом розкоші.

Необхідність доставки великих обсягів продукції до чорноморських портів спонукала уряд до будівництва розгалуженої мережі залізниць, загальна довжина яких зросла з 227 км у 1865 р. до 8,4 тис. км у 1900 р; прискорився розвиток морського й річкового транспорту. Це надало потужний імпульс для розвитку металургійної, залізорудної, паливної, машинобудівної та інших галузей промисловості. Зростання потреби в кам'яному вугіллі та металевих виробках інтенсифікувало геологорозвідувальні роботи, результатом чого стало відкриття покладів залізної руди у Криворіжжі, яке невдовзі було з'єднано з Донбасом залізницею. Це поклало початок формуванню великих промислових центрів – Донецького вугільно-металургійного та Криворізького залізорудного.

Завдяки встановленню державою високих мит на іноземний метал та вугілля важка промисловість у відносно короткий термін досягла значних успіхів. На рубежі століть питома вага підприємств українського Півдня в металургійному виробництві Російської імперії становила: по виплавці чавуну – 57%, по виплавці заліза і сталі – 53,1%; питома вага в загальноросійському видобутку залізної руди – 53%, у видобутку вугілля – 92%. Проте розвиток металургії мав односторонній характер: заводи працювали в основному на казенні замовлення і виготовляли здебільшого залізничне обладнання.

Одностороннім був і розвиток машинобудування. Протекційні заходи уряду поширювались лише на виробництво транспортних засобів для залізниць. Тому у структурі машинобудування провідними галузями стали сільськогосподарське і транспортне машинобудування; найбільший розвиток отримали паровозо- і вагонобудівні підприємства, що піднялися завдяки державним замовленням. Між тим виробництво машин для промисловості залишалось на дуже низькому рівні, що ставило вітчизняні підприємства в залежність від іноземних машинобудівних фірм.

Друга хвиля масштабних структурних змін в українському господарстві була зумовлена необхідністю подолання руйнівних наслідків економічної кризи, викликані Першою світовою та Громадянською війнами і провальною політикою „воєнного комунізму”. Однак відродження і технічне переоснащення виробництва у різних галузях відбувалось нерівномірно: недостатніми темпами розвивалися підприємства залізничної промисловості та металургії, які гостро відчували нестачу сировини, палива та оборотних коштів.

У результаті пошуку інвестиційних джерел для розвитку важкої промисловості був розроблений механізм централізованого фінансування та ресурсопостачання, що передбачав перерозподіл на користь підприємств важкої індустрії частини прибутків з успішно працюючих галузей – сільського господарства, легкої промисловості, торгівлі та ін. Цей механізм став провідним засобом виконання програми прискореної індустріалізації, прийнятої у 1926 р. Обсяги централізованих капіталовкладень у важку індустрію України невпинно зростали: вже за першу п'ятирічку питома вага асигнувань у її галузі сягнула 85-93%. Їхнім головним джерелом стали, як і в XIX ст., кошти, отримані від експорту українського зерна.

Створення матеріальної основи індустріального технологічного укладу потребувало масштабної структурної перебудови економіки, що передбачала як будівництво нових підприємств і цілих галузей економіки, так і техніко-технологічне оновлення діючих виробничих потужностей. Структурні зміни характеризувалися пріоритетною розбудовою промисловості по виготовленню засобів виробництва, частка якої у структурі української промисловості за 1928-38 рр. збільшилась від 50,8% до 62,4%. Прискореними темпами розвивалися галузі, що визначають технічний прогрес (електроенергетика, машинобудування, металообробка, хімічна промисловість, індустрія будматеріалів та ін.), питома вага яких за кількістю промислово-виробничого персоналу зросла за період 1925-37 рр. в середньому приблизно удвічі.

Позитивні зміни стались у внутрішньогалузевій структурі машинобудування: вже за першу п'ятирічку частка традиційних

Фундаментальна економічна теорія в структурі економічного знання: проблеми та виклики сучасності

підгалузей суттєво знизилась (сільськогосподарського машинобудування з 33,5% до 13,2%, залізничного – з 25,2% до 13,6%), натомість зросла питома вага переважно нових підгалузей (тракторобудування – до 9%, виробництва машин і обладнання – з 15,9% до 46,7%). Це дозволило знизити частку імпортного устаткування в загальному обсязі споживання промислового устаткування з 21% у 1928 р. до 12,7% у 1932 р., і цей показник зменшувався й надалі. Особливих успіхів досягло виробництво верстатів, яке упродовж двох перших п'ятирічок зросло більш як в 11 разів, сягнувши у 1937 році 9,1 тис. одиниць.

Результатом зазначених структурних зрушень стало поступове перетворення економіки УРСР з переважно аграрної на індустріально аграрну: питома вага промислової продукції в загальному обсязі виробництва республіки була навіть вищою, ніж в середньому по СРСР. Проте, це майже не змінило загальної спеціалізації українського господарства: Українська РСР залишилась головним постачальником вугілля, залізної руди, металів, зерна й цукру. Водночас зростала залежність українського виробництва від загальносоюзних структур: чимало продукції Україна отримувала з інших республік (нафтопродукти, лісоматеріали, цемент, різні види машин, текстильна продукція, риба та ін.). Крім того, значних матеріальних і людських втрат зазнало сільське господарство.

Таким чином, аналіз історичного досвіду структурних перетворень XIX – XX ст. показав, що експортна орієнтованість розвитку господарства у 1880-90 рр. сприяла швидкому поповненню валютних коштів держави, проте в перспективі закріплювала структурні диспропорції в економіці та її залежність від іноземних машинобудівних фірм. Індустріалізація 1930-х років сприяла певному збалансуванню міжгалузевої та внутрішньогалузевої структури народного господарства та зниженню його імпортозалежності, проте не змінила аграрно-сировинної спеціалізації українського експорту і не створила основ самодостатньої національної економіки, посиливши її залежність від загальносоюзного квазіринку. Отже, в ході визначення довгострокових цільових пріоритетів і безпосередніх завдань структурної та техніко-технологічної модернізації сучасної української економіки варто взяти до уваги, що

структурні перетворення, здійснювані за рахунок експорту продукції сировинного характеру та неглибокої технологічної обробки, призводять до виснаження ресурсної бази економіки, не наповнюючи внутрішнього ринку, закріплюють хронічну відсталість національного виробництва і відсутність реального економічного суверенітету.

Курбет Олександра Петрівна

*к.е.н., науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ ВЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

Дослідження міжнародного співробітництва українських вчених-економістів із закордонними колегами, науковими установами, університетами, бібліотеками та архівами є актуальним та корисним у контексті віднайдення зв'язків з науковцями світового рівня та пошуку відповіді на питання про місце української економічної думки у світовому науковому просторі. З-поміж різних форм міжнародної співпраці професорсько-викладацького складу університетів України середини XIX – початку XX ст., як-от: обрання почесними членами, удостоєння ступеня почесного доктора, участь у спеціалізованих форумах та конгресах, наукова кореспонденція та ін., особливий інтерес становлять закордонні відрядження та наукові стажування у провідних університетах Європи, що були аналогом сучасного явища академічної мобільності¹ та прототипом аспірантури водночас.

Виїзд наукових кадрів та студентства для навчання та підвищення кваліфікації до інших країн (зокрема, до університетів Західної Європи) з метою повернення у країну походження для реалізації набутого досвіду є певною традицією української наукової спільноти. Ця традиція була закладена

¹ Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами [1]